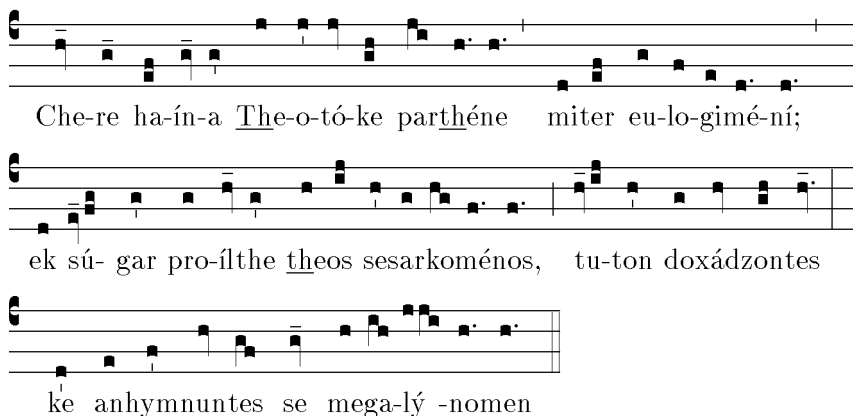

Systemový přístup ke gregoriánskému chorálu (9)

EVŽEN KINDLER (DOKONČENÍ)

Že je byzantský zpěv blízko našemu chápání, o tom svědčí následující zkušenost. V první polovině 60. let jsem vedl sbor mladých lidí (pod dvacet let) orientovaný na gregoriánský zpěv. Když jsem se seznámil s byzantskou hudbou, zkusil jsem zpestit repertoár nacvičením jednoho krátkého byzantského zpěvu s tím, že bychom jej mohli uplatnit na příklad během přijímání věřících. Slova zpěvu zněla v překladu: Raduj se, svatá Bohorodičko, Panno, Matko dobrořečená, z tebe vpravdě vyšel vtělený Bůh – když jej oslovujeme, tebe vlebíme. Čekal jsem s napětím, zda mi kolegové ze sboru nehodí skladbu na hlavu („Zase další cizí jazyk!“), ale skladba se jim zalíbila dokonce tak, že se stala jakousi hymnou či spíše válečným pokřikem sboru: když někteří členové vyrazili společně na výlet, často si ji s chutí zazpívali i v přírodě. A nejen to, vřelá melodie zhudebnující slova uvedené skladby nám všem ukázala, že křesťané 6. století nebrali učení třetího (efeského) koncilu o tom, že v Kristu je Božská osoba a že Panna Maria je Bohorodičkou, jako nějaký odtažitý výrok teologických výzkumníků, nýbrž je osobně a s láskou prožívali i vyzpívali. Snad by nebylo na škodu tuto skladbu dát k dispozici:

Che-re ha-ín-a The-o-tó-ke parthéne miter eu-lo-gimé-ní;
ek sú- gar pro-ílthe theos sesarkoménos, tu-ton doxádzontes
ke anhyunnutes se mega-lý -nomen

(Interpretační poznámka: podtržené th čtete jako něco mezi t a z a pečlivě protahujte neумы s proužkem. Uvedení ukázek v kvadrátní notaci není autentické, ale choralistům by mohlo usnadnit co nejautentičtější interpretaci s použitím „chorálních“ návyků.)

A podobnost byzantského zpěvu s gregoriánským chorálem mohou ukázat následující dvě skladby. Latinská antifona Hodie Christus natus est pro druhé nešpory svátku Narození Páně vypadá takto:

I g²
H O-di-e * Christus natus est; hódí-e Salvátor apparú-it;
hódí-e in terra canunt ánge-li, lætántur archánge-li; hódí-e
exsúl-tant iusti, dicéntes: Glóri- a in excélsis De-o, al-le-lú-ia.

A její text začíná „Dnes se Kristus narodil v Betlémě“. Slova začátku druhé skladby, byzantského idiomelia (skladby

s vlastní, prokomponovanou melodií – skladba uvedena na následující straně) zní v českém překladu „Dnes se Kristus v Betlémě“ (sloveso rodit se je až dále) Celý text idiomelia znamená: *Dnes se v Betlémě rodí Kristus z Panny, dnes se podřizuje neovladatelný - a Slovo se vtěluje, nebeské síly jásají - a země s lidmi se raduje, mágové přinášejí dary - pastýři obdivují zázrak, my pak důrazně voláme: Sláva na výsostech Bohu, a na zemi pokoj – v lidech dobrá vůle.*

Gregoriánský zpěv je jakýmsi mostem k poznání jak byzantského zpěvu tak vztahu východních křesťanů k Bohu, křesťanské nauce a církvi, avšak platí i opak: zatím co hudbymilovný středoevropan se může na gregoriánský zpěv dívat směrem do minulosti, tj. jako na něco, co bylo před hudbou novověku, gotiky a začátku druhého tisíciletí, byzantská hudba umožní pohled na gregoriánský zpěv z jiného směru, totiž směrem od východu: umožňuje poznat jej lépe, podobně jako když se na krásnou sochu nebo stavbu, na kterou jsme se mohli dívat jen z jednoho místa, můžeme podívat odjinud. Byzantská hudba tím též odstraňuje jakýsi ostych před více autentickým provedením gregoriánských skladeb, provedením, které se nám může

zdát z hlediska pozdější západní hudební tradice podezřelý nebo dokonce nevkusný; teprve jisté analogie v byzantské hudbě nám ukáží úžasný vnitřní obsah takových podezřelých prvků a pomohou zbavit se ostychu.

O arménské církevní hudbě lze číst (např. v knize *Le liturgie orientali*, kterou napsal dominikán P. Irénée-Henri Dalmais), že je to nejkrásnější druh východního liturgického zpěvu. Je to pravda, a pokud známe gregoriánský zpěv a případně i byzantskou hudbu, pochopíme hloubku těchto slov. Co jsme napsali výše o tom, jak vede byzantská hudba k hlubšímu poznání gregoriánského zpěvu, platí i pro arménskou církevní hudbu, která nám podobně pomáhá poznat z jiné strany i hudbu byzantskou, takže je jakýmsi mikroskopem pro poznání gregoriánského zpěvu.

Zatím co gregoriánský zpěv se orientoval z velké části na texty žalmů, skladatelé byzantské i arménské církevní hudby byli současně básníky a přispívali do pokladu liturgie i poezií, zejména pro speciální svátky. Tak například pro svátek mučedníka Vahana byl vytvořen (snad dokonce jeho sestrou princeznou Chosrovidukht) v osmém století šarakan (též šaragan, liturgický zpěv) zpěv, který zabere v dnešní notaci celou stránku a který zhudebňuje pouhých 18 slov o celkem 35 slabikách, jež bychom přeložili takto: Více než hlas hudebníků v této písni je pro mne divuplný tento hlas tvých sirotků a zvuk: Ó, blahorečený Pane, Vahan

je vyvolen od Boha! Lze říci, že pro dnešního středoevropana je to jako moderní poezie. Avšak pozor, moderní poezii připomínají i některé biblické texty zhudebněné v gregoriánském chorálu; ale o tom až později.

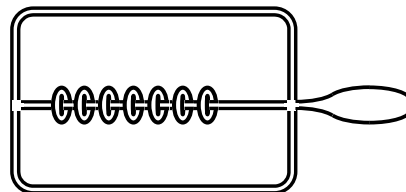
Jiný příklad nabízí šarakan o jedné z prvních arménských mučednic sv. Hripsimé, který napsal někdy na začátku 7. století arménský katolikos (cosi jako patriarcha) Komitas (též čteno Gomidas) na nápěv používaný pro heroické zpěvy. Mezi jeho 37 slokami (začínají postupně písmeny arménské abecedy) můžeme číst: Ochably síly pevně napjatých strun a slabé ženy zahořely – král byl zahanben dívkou obdařenou silou a slávou. Hripsimé, veliké tajemství a kýžené jméno, vyvolena na zemi a učiněna andělem, byla jsi příkladem svatosti pannám, moudrosti spravedlivým mužům.

A jako příklad z byzantské oblasti můžeme uvést dvě z oslovení Matky Boží, které jsou obsaženy v hymnu Akathistos, pocházejícím z 8. století: Raduj se, výšino nedosažitelná lidskému myšlení! Raduj se, hlubino neproniknutelná ani andělským očím! Takových oslovení Panny Marie obsahuje Akathistos 144, ani dvě z nich nejsou stejná a ve většině z nich je úvodní slovo Chere (tedy Raduj se, Zdrávas, Ave) zhudebněno dlouhým důvěrným zpěvem, majícím až 46 tónů.

V gregoriánském chorálu je nádherný vzorec pro žalmy, které se kdysi zpívaly k introitům v sedmém modu a které se občas mohou připojit i dnes. Cantáte

Domino canticum novum, quia mirabilia fecit (ukázky na následující straně). Všimněme si jeho vznosného začátku a porovnejme ho s počátečními motivy následujících skladeb; byzantské hypakoe (zpěvu k liturgii slova) Ta tis sis paradoxu, staroruské hypakoe Tvojemu preslavěnému a arménskému taghu Havík mi. Podobnost do očí bijící, že?

Obraťme se nyní k etiopskému liturgickému zpěvu. Ten zaujme v první řadě tím, že bývá doprovázen bicími nástroji, a to holemi, sistry a bubnem. Holemi se tluče do (dřevěné) podlahy. Sistrum (ne moc výstižně překládaný jako chrastítko) je nástroj známý z antických váz a používaný v antickém divadle, do dnešní doby však živý v chrámech Habeše. Je to jakýsi pravoúhlý kovový rám s rukojetí a jednou kovovou příčkou, na které jsou navlečeny malé kotoučky. Když se nástrojem prudce pohne, kotoučky se po příčce přesypou na její opačný konec a vydají při tom zvuk.

Zpěv je – stejně jako v případě gregoriánského chorálu – jednohlasý a ve volném rytmu a může být občas opatrně sledován uvedenými nástroji. Nejde tedy v žádném případě o nějaké monotónní klepání, jak asi bychom očekávali na základě středo-evropských zkušeností s tak zvanou rytmickou nebo moderní liturgickou hudbou (řekl bych, že ovšem nebývá ani moderní, rytmická ani liturgická). Je úžasné sledovat například obřad velikonoční vigilie, kdy klérus oblečený do bílých alb dlouho zpívá bez nástrojů, pak se k nim pomalu (tak od jednoho úderu za minutu) přidává jáhen s bubnem, frekvence úderů se velmi pomalu zvětšuje, k nim se postupně přidávají ostatní s úderu holemi a zvuky sistry, a pak vyjdou všichni průvodem do vlahé noci, v níž se ozývá jen zpěv, buben a sistra a která ústí do oslavy Kristova zmrtvýchvstání.

Je evidentní, že hledat nějaké přímé vztahy mezi liturgickými zpěvy prvního tisíciletí a evangelickými církvemi nemohou existovat. Pro tyto církve představují ovšem zpěvy prvního tisíciletí překvapující exotické a nepředstavitelné umělecké bohatství, o kterém neměly ani potuchy. Když jsem některým jejich příslušníkům prezentoval gregoriánský zpěv spolu s jeho rozbořem, řekli mi, že něco takového nejen nikdy neslyšeli, ale ani si neuměli představit, že by to mohlo existovat, a jeden z nich mě dokonce požádal, abych pro jejich obřad napsal melodie (na české texty) založené na gregoriánském zpěvu.

S I-meron o Christos en Vithleém jennáte ek parthé-nu.

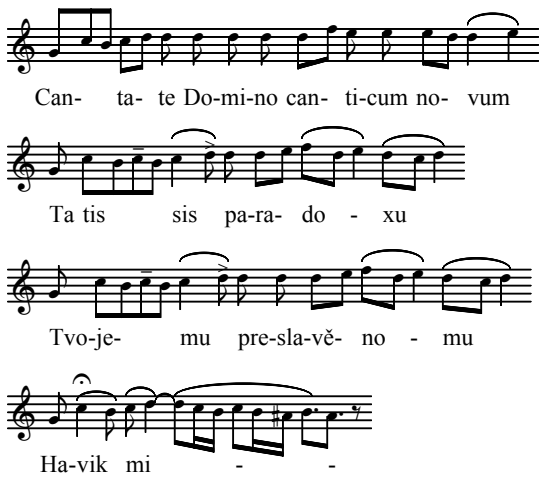
Sí-meron o á-narchos archéte, ke o-lo-gos sarkúte- e dy-

ná-mis ton uranon a-gállonte ke-i ji syn tis anthrópis

effré-ne-te. I má-ji ta dó-ra prosférusin. I-pi-ménes to thavma

thavma zusin. Imis de a-katapávstos vomen

Dóxa en ypsistis The-o ke e-pí-is i-ri -ni en anthrópis evdoki-a.

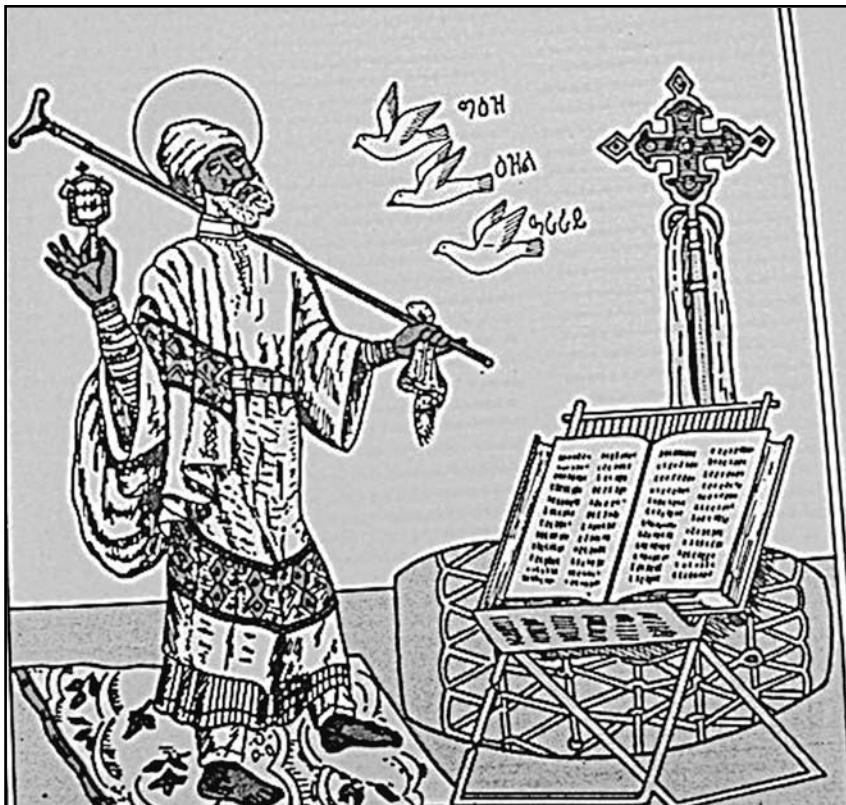
Na druhé straně je ovšem pravda, že prosté věřící církví vzniklých v novověku může iritovat právě ta „papeženecká“ latina, a v tom případě je lépe hledat společné v hudbě byzantské nebo arménské. Byzantská hudba se všemi svými rytmickými i melodickými zásadami byla po pádu Cařihradu v roce 1453 zcela zapomenuta a postupně znovuobjevována až po první světové válce. Zůstala v mezích zájmu akademických badatelů a zatím nepronikla ani do praxe řecké pravoslavné církve a – s výjimkou kláštera v italské Grottaferrate a albánské farnosti v sicilském městě Piana degli Albanesi – ani mezi katolíky byzantského obřadu. Přesto nelze říci, že by měl zájem o ni být omezen na akademické kruhy, zvláště mezi katolíky. O tom svědčí fakt, že její krásu jako první v novověku (začátkem dvacátého století) vytušil, zkoumal a pro-

pagoval ne nějaký universitní profesor teologie, muzikologie či řečtiny, nýbrž francouzský misionář z kongregace marianistů P. Jean-Baptiste Thibaut, jehož povinností bylo starat se o francouzské námořníky ve Středomoří.

Na závěr ještě uvedme poznámku o nejstarším slovanském zpěvu, tak zvaném prostopinjí. To praktikují v byzantsko-slovanském obřadu zejména Rusíni, a to už mnoho set let způsobem, který by uspokojil i ty nejstarostlivější pečovatelské, aby byly plněny novodobé instrukce o aktivní účasti věřících na liturgii: zpívá-li se prostopinjí (a ne třeba nějaký novověký vícehlas), pak celá eucharistická liturgie je jediným dialogem mezi celebrantem (a po případě jáhnem) a sborem všech přítomných věřících, kteří na zpěvy celebranta a jáhna plynule navazují, jako by celá liturgie byla jedinou skladbou. Prostopinjí bylo tradováno ústně a zapsáno v notách až v novověku, avšak dle některých západních znalců je v podstatě dílem svatých Cyrila a Metoděje, kteří při svém misijním působení v naší zemi zavedli i byzantský zpěv, jehož řecké texty ovšem přeložili. Zpěv zavést museli (byzantskou liturgii nebylo možno bez zpěvu celebrantem), a jistě nevzali za základ složité zpěvy klášterů či katedrál, nýbrž zpěvy rustikální, určené pro prosté věřící sídlící v malých osadách. Tento zpěv nebyl

nikdy v Byzanci zapsán, po postupném ovládní byzantské oblasti muslimy zanikl, a tak je o něm jediné nepřímé svědectví ze slovanských oblastí na pomezí mezi východní (latinskou) a západní (byzantskou) Evropou, totiž z oblastí, kde se hůře prosazovaly intenzivní kulturní vlivy jak ze západoevropských, tak z východoevropských mocenských center. Takovou typickou oblastí je právě ta, kde žijí Rusíni a jejíž část spadala i do bývalé Československé republiky. Prostopinjí je tedy obrovský světový kulturní poklad. V České republice je lze slyšet např. v Praze v katedrále sv. Klimenta blízko Karlova mostu, ale i v jiných místech, kde se celebrují obřady pro Rusínské komunity (bývají tu a tam – zejména v neděli – i v římskokatolických kostelích v místech, kde je Rusínů víc a nemají vlastní kostel).

Končíme první přílohový seriál. Vřelé díky autorovi. V prosincovém Psalteriu chystáme přílohu o dostupných zdrojích not duchovní hudby, tedy především o zdrojích na webu. Příští rok začneme seriál nový, nechte se překvapit. Protože seriál nám skončil „o stránku dřív“, použijeme ji na pár fotografií z Convivia 2008.

redakce

